

# Soltan Mälikşa

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar, Türkmen dili

написано kitapcy | 23 января, 2025

Soltan Mälikşa TARYHY ŞAHSYÝETLER – 18

## ► SOLTAN MÄLIKŞA

Türkmen we dünýä taryhyň şanly sahypalaryny ýazan Beýik Seljukly-türkmen imperiýasyndan söz açýan täze «0ýanyş. Beýik Seljukly» teleserialy başlady. Dek ýaňy köpüñiz onuň birinji bölümine tomaşa eden bolsaňyz gerek. Tomaşa edeniňizde ruhuňa belent ruh goşýan, şan-şöhratly aslymyza, ata-babalarymyza buýsanç duýgusyny döredýän bu saldamly epiki serial heniz başlamanka adyndan söz etdirmegi başardy, gelejekde hem eksen epizodlardan doly dartgynly sahnalary we ýokary hilli effekti bilen birentek teletomaşaçyny jadylajaga meñzeýär.

Munuň bilen baglanyşyklykda belli taryhy şahsyýetlerimiz barada hem internetiň gözleg düwmesine basyp, türkmen dilinde maglumat gözlejekleriň artjakdygyny çaklayárys.

Şonuň üçin hem türkmen metbugatynda we [www.kitapcy.com](http://www.kitapcy.com) saýtynyň sahypalarynda seljuklar barada ýeterlik maglumatlaryň öňem berlendigine garamazdan, ýönekeý okyjylara okamaga amatly bolar ýaly gysga we ýeňilje maglumatlary paýlaşmagy makul bilyaris.

Başyny serialyň baş keşpleriniň biri bolan Soltan Mälikşadan başlalyň.

Ussat aktýor Bugra Gülsoýyň janlandyran Soltan Mälikşa kim bolupdyr? Mälikşanyň taryhdaky orny we ähmiýeti...

Beýik Seljukly-türkmen döwletiniň hökümdarlaryndan Soltan Mälikşa (Mälikşa I) 1072-nji ýylда soltan tagtyna çykandan soň kakasynyň döwründe baş wezirlige bellenen Nyzamylmülki öñki wezipesinde galdyrdy. Seljyklylar iň parlak döwrünü Mälikşanyň döwründe başdan geçirdi.

## ■ SOLTAN MÄLIKŞA KIM BOLUPDYR?

Mälikşa ýada doly ady we ünwanlary bilen bile Ebulfeth Jelalüddöwle wed-din Muizzüd-dünýä wed-din Kasym emirül-möminin Mälikşa ibn Alp-Arslan. Beýik Seljukly-türkmen döwletiniň hökümdary Soltan Mälikşa 1055-nji ýylyň 16-njy awgustynda dünýä inip, 1092-nji ýylyň 19-njy noýabrynda aradan çykypdyr.

Onuň hökümdarlyk döwründe (1072-1092) Beýik Seljukly imperiýasy öz çäkleriniň birnäçe esse ulaltdy. Araçák häzirki Türkiyäniň ýerleşen ýeri bolan Anadoly ýarymadasyndan Omana çenli, Kawkaz ýurtlaryndan Hindistana çenli (10.000.000 km<sup>2</sup>) uzady. Mälikşadan soň seljukly-türkmenler öñki güýç-kuwwatynda bolup bilmeler. Şol döwrüň iň meşhur şahslarynyň arasynda dehistanly Omar Haýýam we Nyzamylılk ýaly beýik akyldarlar bar.

## ■ **MÄLIKŞA SOLTAN BOLMANKA**

Mälikşa 1055-nji ýylyň 16-njy awgustynda, ýekşenbe günü dünýä inipdir. Onuň çagalygy häzirki Eýranyň çäklerinde galan Yspyhanda we onuň tòwereklerinde geçipdir. Ýokary ukyp-başarnygy we gaýduwsyzlygy bilen kakasy Alp-Arslanyň ünsuni çekipdir. Mälikşaby uzyn boýly, az-owlak garynlagrak we akýagyz keşpde sypatlandyrypdyrlar.

Mälikşa kakasy bilen bile kiçi ýaşlarda Gürjüstan ýörişine gatnaşypdyr. Şol ýyl garahanly türkmenlerimiziň hanynyň gyzy Türkan hatyna öýlenipdir. Alp-Arslan 1066-nji ýilda Mälikşany tagtyň mirasdüşeri diýip yglan edýär we oña «ykta» (ýa-da «timar») hökmünde Yspyhan şäherini beripdir.

1071-nji ýilda kakasy Alp-Arslan bilen Siriýa ýörişe çykýar. Kakasy Wizantiýanyň imperatory Roman Diogeniň Anadoly ýarymadasyndan bări öñe süýşmesiniň öňüne böwet basmak üçin demirgazyga tarap ýonelýär (we Malazgirt söweşini edýär). Mälikşa şonda häzirki Siriýanyň çäklerinde galan Halapda galýar. 1072-nji ýilda kakasy ýene garahanly gardaşlarymyzyň üstüne ýöriş edende, onuň ýanynda ýörişe gatnaşypdyr. Alp-Arslan Amyderýanyň boýunda ýerleşen Berzem galasyny eýelände galanyň serkerdesi Ýusup Horezmi tarapyndan agyr ýaralanyp,

aradan çykýar.

Mälikşa seljukly-türkmen goşunynyň başyna geçýär we sultanlygyny yqlan edýär. Çagry beg Türkmeniň ogly we agasy Gurt beg Mäliksanyň sultan tagtyna çykmagyna nägileliginu bildirýär. Mälikşa Nyzamylmülki hem ýanyna alyp, Eýranyň jümmüşine ýonelyär. Ol Gurt begiň goşunu bilen 1073-nji ýylyň 17-nji aprelinde Karaç sebitlerinde (házır Eýranda bu ýere "Erak" diýilýär) "Karaç söweşine" girýär. Çaknyşykda Mäliksanyň goşunyndaky türkmenler Gurt begiň tarapyna geçýär. Muň garamazdan Mälikşa we onuň goşunu üstün çykýar. Gurt beg ölüm jezasyna höküm edilýär we onuň iki oglunyň gözüne mil çekiliп, kör edilýär. Şeýlelikde seljukly-türkmen ýurdundaky emirler Mäliksanyň sultanlygyny gürrünsiz kabul etmeli bolýar. 1074-nji ýylda Bagdatda täze abbasy halyfy hem Mäliksanyň sultanlygyny resmi taýdan ykrar edýär.

## ■ SOLTAN MÄLİKSANYŇ DÖWRI/b] (1072-1092)

Soltanlygynyň ilkinji ýyllarynda Alp-Arslanyň döwründe-de iki gezek gozgalaň turzan we bagışlanan agasy Gurt beg gaýtadan gozgalaň turuzýar. Gozgalaň basylyp ýatyrylyp, Gurt beg ýaýyň kirşi bilen boglup öldürilýär.

Garananlylaryň ýurduna ýöriş eden Mälikşa Samarkanda çenli aralygt eýeleýär. Iki nesilşalygyň arasynda garyndaşlykgudaçylyk gatnaşygy gurulýar. Gaznaly türkmenler garahanlylar bilen birmeňzeş takdyry paýlaşýarlar we Mäliksanyň häkimiyétini kabul etmäge mejbür bolýar.

Mälikşa Gutulmyş begiň ogly Süleýmansany we onuň tabynlygynyndaky türkmenleri Anadola ugradyp, ony Anadola emir edip belleýär. Gutulmyş ogly Süleýmanşa gysga wagtyň dowamynda Anadolyny eýeleýär. Izmiti paýtagt edip (1077) Anadoly Seljukly-türkmen döwletiniň düýbüni tutdy.

Mäliksanyň döwründe seljukly-türkmen imperiýasy ýetip biljek iň soňky çäklerine ýetdi. Gündogarda Syrderýadan we Taňry daglaryndan (Týan-Şan), günbatarda Ortaýer deñzinden Bosfora, demirgazykda Kawkaz daglaryndan gündogarda Hind ummanyna çenli ýetildi. Mäliksanyň döwrüniň iň esasy içerkى meseleleriniň

biriside Hasan Sabbahyň ýolbaşçylyk edýän batyny hereketidir. Hasan Sabbah Alamat galasynda guran toslama «jenneti» bilen bir tarykat gurýar, ol tarykatyna giren pidaýylary bilen birnäçe türkmen we musulman ýolbaşçylara garşy kast edilşikleri gurnaýar. Soltanlygynyň soňky ýyllarynda batynylar bilen ymykly gidişen Sultan Mälikşa otuz sekiz ýaşynda zäherlenip aradan çykýar (1092).

## ■ [b]BEÝIK SELJUKLY-TÜRKMEN IMPERIÝASYNÝN DARGAMAGY

Soltan Mälikşanyň ölüminden kän wagt geçmänkä wezir Nyzamylmülkem batynylar tarapyndan öldürilýär. Daşky görnüşinden Yrakdaky we Horasandaky seljukly sultanlaryna garaşly ýaly bolup görnen Kerman seljuklylaryna, Siriýa seljuklylaryna we Anadoly seljuklylaryna bölünip, imperiýa böleklenýär. Mälikşanyň ýerine onuň baş ýaşly ogly Mahmyt tagta çykarlanam bolsa, Berkýaryk muny kabul etmeýär.

Berkýarygam uzak ýaşaman 1104-nji ýylда bakyýete göç edýär. Onuň ýerine dogany Muhammet Tapar (1105-1118) Yspyhanda tagta çykýar. Tapardan soň seljukly-türkmen döwletiniň iň soňky beýik hökümdary Sultan Sanjar (1118-1157) tagta çykýar. Sanjar sultan gurly türkmenleri, garahanly türkmenleri we horezmşalary gaýtadan özüne tabyn edýär. Halyfyň syýasy güýji ele alma synanyşyklarynyň soňuna gaýtadan nokat goýýar. Oňa diňe dini ygtyýarlyklary galdyryár. Şeýle-de bolsa, Sultan Sanjar 1141-nji ýylда Katwanda garahytaýylara ýeñilýär. Bu masgaraçylykly ýeňliş Sultan Sanjaryň ykbalynda öwrülişik sepgidi bolýar we ol şondan soň özünü dürsäp bilmeýär. 1153-nji ýylда gozgalaň turzan çarwa oguz-türkmenlere ýesir düşýär. Üç ýyla çeken ýesirlikden soň halas edilen Sultan Sanjar 1157-nji ýylда ýetmiş iki ýaşynda aradan çykýar.